

Ігор ГИРИЧ,

завідувач відділу джерел нової історії України
Інституту української археології
та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАНУ,
доктор історичних наук,
Київ, Україна

Ihor HYRYCH,

Head of the Department of Sources
of New History of Ukraine,
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archaeography and Source Studies of NASU,
Doctor of History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: ihor_hyrych@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

Актуалізація національного нарративу путівників 19–20 ст.: Володимирська вулиця Києва

Стаття присвячується проблемі формування історичної пам'яті широкого загалу киян і гостей міста — українців — в часи СРСР і перші роки незалежності України. Автор проаналізував зміст путівників середмість Києва, а саме вулиці Володимирської. Він дійшов висновку, що у краєзнавчій київській культурології домінував колоніальний і постколоніальний російський дискурс, коли наголос було зроблено на людях і подіях, які утверджували російсько-комуністичну владу в столиці України. І така домінація досі остаточно не подолана. У статті запропоновано суттєво змінити акценти в розповіді про історичний сенс культурного ландшафту Києва. І зробити це так, щоб міський простір наповнився особливо значущими для української історії та культури подіями та персоналіями. До прикладу, автор доводить, що будинок 28 на вулиці Володимирській досі позиціонується як помешкання творця російського національного стилю в малярстві Віктора Васнецова. Але саме тут розташовувалося Українське наукове товариство, очолюване Михайлом Грушевським, — прообраз Української академії наук перед Українською революцією 1917–1921 років. На будинку досі не встановлено меморіальної дошки на честь цього товариства. Сама Володимирська вулиця — це проєкція життя Михайла Грушевського. Тут діяли Університет Св. Володимира, де історик навчався, Історична секція Всеукраїнської Академії наук (1924–1931), яку він очолював, Український клуб, де відбувалися його публічні лекції, на решті — парламент Української Народної Республіки, де він був головою. Розгляд того, як саме розповідається у путівниках, що досі є у широкому обігу, про споруди на Володимирській вулиці, дозволив авторові дійти висновку про необхідність кардинального оновлення суспільно-культурних пріоритетів у розмові про історичну спадщину Києва. Це дозволить осучаснити практики комеморації, використовувати міською культурологією та урбаністичним краєзнавством.

Ключові слова: Київ, Володимирська вулиця, історична пам'ять, російський дискурс, національні пріоритети.

Actualization of the National Narrative in Guidebooks of the 19th and 20th Centuries: Volodymyrska Street in Kyiv

The article addresses the issue of shaping the historical memory of the general public in Kyiv, including both residents and visitors, namely Ukrainians, during the Soviet era and the early years of Ukraine's independence. The author analyzed the content of guidebooks on Kyiv's city center, specifically focusing on Volodymyrska Street. The conclusion was drawn that Kyiv's cultural and local history narratives were dominated by colonial and postcolonial Russian discourse, emphasizing figures and events that reinforced Russian-Communist authority in Ukraine's capital. This dominance has not yet been fully overcome. The article proposes a significant shift in the narrative concerning the historical significance of Kyiv's cultural landscape. It suggests reorienting the urban space to highlight events and individuals particularly significant to Ukrainian history and culture. For example, the author argues that building 28 in Volodymyrska Street is still primarily identified as the residence of Viktor Vasnetsov, a proponent of the Russian national style in painting. However, this building also housed the Ukrainian Scientific Society, led by Mykhailo Hrushevsky, which served as a precursor to the Ukrainian Academy of Sciences before the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Notably, there is still no commemorative plaque on the building honouring this Society. Volodymyrska Street itself reflects the life of Mykhailo Hrushevsky. It was home to St. Vladimir University, where he studied, the Historical Section of the All-Ukrainian Academy of Sciences (1924–1931), which he chaired, the Ukrainian Club, where he delivered public lectures, and the parliament of the Ukrainian People's Republic, where he served as chairman. The author's examination of how current

guidebooks depict the buildings on Volodymyrska Street led to the conclusion that a fundamental reevaluation of the socio-cultural priorities in discussions about Kyiv's historical heritage is necessary. Such a reevaluation would modernize commemoration practices used in urban cultural studies and local history.

Keywords: *Kyiv, Volodymyrska Street, historical memory, Russian discourse, national priorities.*

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

© Гирич І., 2024

Інерція імперського мислення тяжіла над українцями протягом останніх тридцяти років буцімто незалежної України. Для них продовжували бути пріоритетними особи з кола російської культури. До прикладу, важило не те, що Першу київську гімназію закінчували Олександр Шульгін і В'ячеслав Липинський, а що тут вчилися класики російської літератури Михайло Булгаков і Костянтин Паустовський, дарма що останні глузували з української культури й були ворогами української державності. Достатньо вагомим для пересічного українця був лише той факт, що «старший» брат визнає їх належними до чільної когорти лідерів російської літератури 1920–1930-х років.

На сьогодні існують принаймні до десятка публікацій з історії центральної вулиці Старого Києва — Володимирської⁵⁵⁷. Але зі статті до статті в культурологічних есеях наголошується російська імперська спадщина, а не українська. Лишаються пріоритети, закладені ще за часів святкування 1500-річчя заснування Києва — у 1982 році. Такі ж позиції містяться й в енциклопедичному довіднику «Київ» 1981 року видання⁵⁵⁸.

З архітектурних пам'яток згадуються лише будинок Присутствених місць, де в імперські часи розташовувалися чиновницькі структури Київської губернії, фінансові органи, Судова палата та Окружний суд, і Старокиївська пожежня на початку вулиці. Будинок земства (№ 33) не згадується як будинок, що будувався для обласного самоврядування, керівником якого у добу революції був Симон Петлюра. Так само не йдеться про його знакову роль в романі Валер'яна Підмогильного «Місто» — одному з найкращих прозових творів української літератури 1920-х років. Відзначається будинок № 35 як будинок Олександра Беретті, проте не сказано, що в ньому від 1926 р. діяла Історична секція ВУАН Михайла Грушевського. Не зазначається гроно видатних

істориків, етнографів, фольклористів, філософів, котрі там працювали в другій половині 1920-х. Не йдеться про автора художнього оформлення — найвизначнішого художника доби Розстріляного відродження Василя Кричевського. № 37 авторів передусім цікавить як будинок, де мешкали члени родини Володимира Ульянова (Леніна), і лише згодом вони зауважують, що там у 1920-х розташовувалися історико-філологічні установи ВУАН. № 39 — цікавий тим, що згаданий мимохідь у романі Булгакова «Біла гвардія», а не тому, що він пов'язаний зі знаковою у Києві родиною Григоровичів-Барських. Будинок № 42 охарактеризований передусім через наявність там видавництва «Дніпро» за советських часів. Лише потім зазначено, що в цьому будинку збиралося єдине офіційне громадське об'єднання дореволюційного Києва — Український клуб — і саме тут постанала Центральна Рада у березні 1917 р. Так само не згадано засідання Українського наукового товариства в цьому будинку, яке було пов'язане з М. Грушевським, як і редакція «Літературно-наукового вістника» на Володимирській, 28. І що тут відбувалися публічні імпрези української культури й читалися перші публічні лекції про неї. Під № 45 зазначено Будинок вчених, проте опущено, хто був його власником, яке значення мала діяльність Володимира Качали для українського Києва. Будинок № 57 — це для авторів передусім Музей Леніна, а не дім, де засідав перший парламент України — Центральна Рада. Про це навіть і не згадувалося в добу комуністичного тоталітаризму.

Проінформовано, де засідав перший советський російський уряд, у буд. № 19, але не сказано, що це був один із найцінніших будинків стилю українського модерну, чиєю візитівкою був фронтон у стилістиці брами Заборовського. І що він належав батькові видатного київського архітектора Павла Альошина⁵⁵⁹. Звісно, зовсім не повідомляється, що саме за ці типові й характеристичні

⁵⁵⁷ Київ: енциклопедический справочник / под ред. А. В. Кудрицкого. Киев : гл. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1982. С. 92–93.; Вулиці Києва. Довідник / за ред. А. В. Кудрицкого. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. С. 44; Культурологічний путівник / ред., авт. передм. В. М. Грузин. Київ : Видавничий дім «Амадей», 1999. 286 с.; Друг О. М., Малаков Д. В. Особняки Києва. Київ : Кий, 2004. С. 291–319; Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 2: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ / В. О. Горбик (кер. автор. кол.) та ін. Київ, 2007. С. 35–54.

⁵⁵⁸ Київ. Енциклопедичний довідник / за ред. А. Кудрицького. Київ: УРЕ, 1981. С. 112–114.

⁵⁵⁹ Мокроусова О. Будинок Альошина на Софійській площі (Віддзеркалення Софії у київському архітектурному просторі). *Пам'ятки України*. 2013. № 3. С. 34–53.

українські барочні риси будинок було розібрано у 1950-х роках.

Йдеться про Київську рисувальну школу Миколи Мурашка в буд. № 46 і 47. Але, звісно, не згадано, що там училися два революційні митці 20 ст., українські художники й скульптори, засновники авангардизму Казимир Малевич і Олександр Архипенко. Є згадки про перебування на вулиці в різний час Михайла Васнецова і Олександра Блока, але не зазначено про проживання й перебування В'ячеслава Липинського, Василя Тарновського, Миколи Зерова та інших видатних українських наукових і культурних діячів.

Зрештою мало що змінилося від 1982-го року в пріоритетних позиціях. А отже, окупаційна російська влада інерційно залишається представленою й до певної міри шанованою для шанувальників минулого й старовини столиці України.

Спробуємо пунктирно представити іншу перспективу, роблячи наголос на українських наукових, культурних та суспільно-політичних об'єктах Володимирської вулиці, яка була однією з центральних дореволюційного інтелектуально-го Києва. Це і є метою статті.

На початку Володимирської вулиці, на відтинку між Трьохсвятительською (нині Десятинною) і Великою Житомирською вулицями, у будинку № 7 у 1910–1911 роках мешкав видатний український письменник Іван Нечуй-Левицький. У цей час письменник працював над малюнком «Апокаліптична картина в Києві» (1910), статтею «Українська декаденщина», повістю «Неоднаковими стежками», оповіданням «В диму і полум'ї» тощо.

У будинку на вул. Володимирській, 15 працювали видатні українці Іван Рудченко (псевдонім — І. Білик) (середина 1860-х років) та Олександр Лотоцький. І. Рудченко — старший брат Панаса Мирного — один із найвидатніших фольклористів другої половини 19 ст., упорядник фольклорних збірок «Народные южнорусские сказки» у 2 виданнях (1869 і 1870 рр.), «Чумацькі народні пісні» (1874), опублікував етнографічні розвідки «О чумаках и чумачестве», «Чумаки в народных песнях» та «Этнографические работы в Западном крае в 1866 году». Цими працями дослідник поклав початок публікаціям українського фольклору за жанровим і тематичним принципом. Відомий він був як знайомий публіцист і критик, що пропагував творчість Т. Шевченка. Був

співавтором найбільшого роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Зробив на Панаса Мирного вирішальний свідомісний вплив як на естета й письменника.

Олександр Лотоцький — видатний громадсько-політичний діяч, міністр сповідань УНР, історик церкви, письменник. Після закінчення Київської духовної академії змушений був влаштуватися за порадою Олександра Кониського у Київську палату державного контролю⁵⁶⁰. Бо як українофілу йому було заборонено захищати в КДА магістерську працю з історії церкви й працювати у релігійній освіті. Це було його основним місцем роботи, яке давало кошти на існування молодій родині. У 1896–1899 роках, працюючи у будинку київського «пентагону», О. Лотоцький підготував до друку наукову працю з історії побуту сільського духовенства 18 ст.⁵⁶¹, писав рецензії для «Записок НТШ». Почав співпрацю з «ЛНВ» Михайла Грушевського. А головне — провадив активну роботу у видавництві «Вік», першому українському акціонерному видавництві, створеному товаришами Олександра Лотоцького Сергієм Єфремовим, Василем Доманицьким, В'ячеславом Прокоповичем, Володимиром Дурдуківським. Якраз у цей час проводилась робота над вікопам'ятним для української справи три томником антології прози, поезії і драми «Вік», присвяченим 100-річчю з дня народження Івана Котляревського. А на порозі 20 ст. О. Лотоцький з родиною переїздить в Петербург, вступивши на службу в Департамент кредитового контролю міністерства фінансів Російської імперії.

Майже навпроти Присутствених місць на Володимирській, 17 знаходилася редакція першого українського літературно-історичного журналу «Киевская старина», першим головним редактором якої в час заснування у 1882 році був Феодан Лебединцев — знайомий історик-археолог, дослідник історії церкви, упорядник окремих томів «Архива Юго-Западной России», які видавала Київська археографічна комісія. У цей період журнал перебував під впливом Київської громади, ідеологом її і одночасно журналу виступав професор Володимир Антонович. Тоді ж в першому номері журналу виходить ключова історико-ідеологічна стаття В. Антоновича «Київ, його доля та значення з 14 по 16 ст. (1362–1659)»⁵⁶².

На Володимирській, 28 у 1908–1912 роках розміщувалася контора, редакція та книгарня

⁵⁶⁰ Лицар праці і обов'язку: збірка присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка / за ред. Богдана Гошовського. Торонто; Нью-Йорк: Євшан-Зілля, 1983. 190 с.

⁵⁶¹ Лотоцький О. Суспільне становище білого духовенства на Україні і в Росії в XVIII ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. 1898. Т. 21. С. 1–46.

⁵⁶² Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI вв. (1362–1659) // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ: Либідь, 1995. С. 534–576.

«Літературно-наукового вістника» під редакцією М. Грушевського⁵⁶³. Це була одна з чотирьох адрес «ЛНВ» у Києві (Прорізна, 20; Б. Хмельницького, 28; Велика Підвальна, 36). Великого історика пов'язує з цим будинком на Володимирській і його найулюбленішим дітищем газета для селян «Село»⁵⁶⁴, перший випуск якої вийшов друком 3 вересня 1909 р. «Охоту смертну»⁵⁶⁵ мав до цього часопису вчений, часом відкладаючи заради нього навіть роботу над «Історією України-Руси». З перших місяців ілюстрований тижневик набув неабиякої популярності, а редакція газети, яка розміщувалася на Володимирській, 28 (будинок зберігся за тією ж адресою), отримувала щодня вдячні відгуки своїх читачів. Випустивши 76 номерів, у лютому 1911 р. через нескінченні цензурні утиски видання довелося закрити.

На розі Володимирської, 39 (Прорізна, 24) стоїть одна з найпомітніших архітектурних будівель вулиці. Це був будинок знаної київської родини Григоровичів-Барських, нащадків славетного роду подільських магістратських діячів, серед яких Іван Григорович-Барський був видатним київським архітектором і найвидатнішим представником та творцем стилю українського бароко, а Василь Григорович-Барський — мандрівником по Святих місцях і автором знаменитих спогадів.

Микола Олександрович Григорович-Барський (1824–1905) — купець 1-ї гільдії, потомствений почесний громадянин Києва. Разом з братом Василем Олександровичем орендував у 1859–1865 роках Києво-Межигірську фаянсову фабрику⁵⁶⁶. Мав до десятка прибуткових будинків у центрі Києва, в тому числі на Хрещатику й Прорізній. Цікавий в українському питанні тим, що першим в Російській імперії почав видавати фаянсові вироби з портретами кирило-мефодіївців Т. Шевченка, П. Куліша і М. Костомарова. (причому ще за життя Т. Шевченка, який ще вважався державним злочинцем, але вже повернувся із заслання і був одним із лідерів української петербурзької громади). Славні традиції мистецьких порцелянових виробів Межигірки дали через пів століття свої плоди, коли розвитком керамістики займалися бойчукісти І. Падалка і В. Седляр та у 1920-х діяв знаменитий керамічний технікум та діяла сама бойчуківська школа монументального мистецтва.

Петро Олександрович Барський (1823–1907) — правнук архітектора І. Г. Григоровича-Барського, купець 2-ї гільдії, власник чотирьох будинків і шести магазинів. Саме він був будівничим будинку, що мав стати тоді найвищим у Києві. Закінчити будинок на Володимирській через фінансові нестатки П. Барський не зміг, і недобудованим його довелося продати купцю О. Сироткіну, який і закінчив будівлю.

Для української справи Петро Барський цікавий передусім тим, що мав у Києві друкарню на вул. Хрещатик, 40 (район сучасної київської мерії), яку використовували представники українських громадських організацій для друку своїх видань. Зокрема, у друкарні П. Барського друкував свої праці М. Грушевський. Він зробив ставку саме на цю друкарню, бо вона, одна з небагатьох у Києві, могла здійснювати друк україномовних книжок, у тому числі «Історії України-Руси» й «Літературно-наукового вістника». У часи Української революції 1917–1921 років друкарню Петра Барського у його спадкоємців купило Товариство прихильників української науки, літератури і штуки (М. Грушевський, Є. Чикаленко, В. Леонтович)⁵⁶⁷. У ній друкувалися головні українські київські газети, передусім «Нова Рада», що була органом Товариства українських поступовців, згодом Української партії соціалістів-федералістів.

Григоровичі-Барські цікаві своїми розгалуженими сімейно-родинними контактами з багатьма українськими діячами. Юлія Олександрівна Барська була дружиною засновника «Киевской старини» Феофана Лебединцева і хрещеною мамою Михайла Грушевського. Ганна Барська була дружиною видатного українського терапевта й академіка Феофіла Яновського. Другим чоловіком Марії Савицької (Барської) був автор київських оповідань («Печерские антики», «Запечатленный ангел») письменник Микола Лесков, а онукою останньої був відомий в Києві історик європейського середньовіччя, декан історично-філологічного факультету Микола Бубнов.

Другою дружиною Петра Барського була сестра Вільгельма Беренштама — видатного діяча Київської громади, педагога, політичного засланця за український сепаратизм. Клавдія Барська

⁵⁶³ Мельник О. Листи Леопольда Будає як джерело до вивчення науково-організаційної та видавничої діяльності Михайла Грушевського (1907–1912) // Український археографічний щорічник. К, 2006. Вип. 10–11. С. 603, 615.

⁵⁶⁴ Панькова С. Михайло Грушевський і народна газета «Село» у світлі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик. 2004–2005. Ч. 3-4/1. С. 25–46.

⁵⁶⁵ Листування Михайла Грушевського. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010. Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд. І. Старовойтенко, О. Тодійчук. С. 113.

⁵⁶⁶ Українські підприємці в історії: Родина Григоровичів-Барських. Радіо Свобода. 24 вересня 2002. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/894300.html>; Москаленко С. Галина Сильвестрівна Севрук — унікальна постать української культури! Софія Київська. URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/novini/unikalna-postat-v-ukrayinskij-kulturi/>

⁵⁶⁷ Панькова С. М. Адреси київської редакції, контори та книгарні «Літературно-наукового вістника» (1907–1919 рр.). Київ і кияни: матеріали щорічної науково-практичної конференції (Музей історії Києва). Київ, 2007. Вип. 7. С. 118–136; її ж.: Садиба Грушевських на Паньківській — «Український П'ємонт» у центрі Києва. Пам'ятки України. 2013. № 10(94). С. 30–45.

була дружиною директора Мліївського цукрового заводу Миколи Смирєнка, отже, породичалася з найбільшими підприємцями й меценатами української культури другої половини 19 ст.

Дмитро Миколайович Григорович-Барський (1871–1958) — голова ради адвокатів Київської губернії, був одним із лідерів кадетської партії та керівників київського масонства, товаришем Володимира Вернадського по кадетській партії. Очолював т. зв. кадетів-обласників, які виступали за автономію України в складі демократизованої Росії. Донька останнього — Ірина (в заміжжі — Севрук) — мати видатної мисткині, керамістки, шістдесятниці Галини Севрук. І знову важко не розгледіти надихаючий фактор Межигірської фаянсової фабрики, її прадідів. До історичної проблематики творів її спонукав ще один видатний шістдесятник — археолог Михайло Брайчевський.

Клавдія Руліна (Барська) була матір'ю зачинателя українського театрознавства, автора перших узагальнюючих праць з історії театру, працівника ВУАН, засновника театрального музею у лаврському заповіднику Петра Руліна, репресованого советською владою.

Звісно, не всі Григоровичі-Барські (частина з яких ще у 19 ст. позбулася приставки «Григорович») мали стопроцентні українські пріоритети, радше ідеологічно всі вони переважно були малоросами. А останнє покоління перед революцією брало участь у війні з більшовиками на стороні Добровольчої армії, а згодом опинилося у Франції та США серед діячів російської дворянської еміграції. І все ж Павло Барський (р.н. — 1887) був підполковником армії УНР.

Будівля в Києві на Володимирській вулиці, 45-А сьогодні належить Київському будинку вчених, який використовується переважно з культурною метою. Тут наприкінці советського часу й початку незалежності проводив засідання культурологічний клуб «Спадщина», відбувалися книжкові презентації, а також спілкування громадськості з митцями. Збудований він 1892 року за проектом архітектора Олександра Хойнацького на замовлення дружини інженера-технолога Володимира Качали, орендатора закладу штучних мінеральних вод, як двоповерховий з підвалом особняк з квартирою подружжя власників та офісними приміщеннями В. Качали.

У 1910–1911 роках перебудований під клубний заклад ліберальної інтелігенції «Київське громадське зібрання» з улаштуванням великої

зали для концертів, лекцій і балів. Тут збиралися колишні представники Старої громади під назвою Народна громада, в часи УНР це приміщення використовували для підготовки гетьманського перевороту.

Володимир Стефанович Качала (1842–1894) — український інженер, громадський діяч, меценат. Тривалий час жив і працював у Києві, займався підприємництвом у цукробуряковій та інших галузях⁵⁶⁸. Сприяв розвитку української культурної діяльності у місті⁵⁶⁹. Це ще один не повністю оцінений громадянством меценат-промисловець української культури на рівні з В. Смирєнком і Є. Чикаленком. Уродженець Галичини, син священика й депутат Галицького сейму Степана Качали. Один із перших активних народовців-галичан, співзасновник НТШ, «Просвіти», Народного Дому. Він був ідеологом української окремішності, поборювачем москвофільства й автором однієї із перших популярних історій України, написаних польською мовою⁵⁷⁰ — «Polityka Polaków względem Rusi» («Політика поляків з точки зору Русі». Львів, 1879). Українською видана під назвою «Коротка історія Русі».

Володимир Качала був прихильником лінії Олександра Барвінського в Західній Україні. Працював на цукроварнях Терещенків. Пізніше увійшов до керівного складу деяких інших цукрових заводів. Він став одним із засновників Київського відділення Російського технічного товариства (1871) — авторитетного об'єднання професіоналів, яке спершу спеціалізувалося саме на цукробуряковій промисловості.

Мешкав у Києві з січня 1867 року, де 1887 року придбав на ім'я дружини Марії Михайлівни — племінниці київського голови Семена Личкова — садибу на вул. Володимирській (зараз — № 45). Упродовж 1891–1892 років на цій ділянці були зведені за проектами та під керівництвом Олександра Хойнацького чільний прибутковий будинок і особняк у дворі.

Володимир Качала як свідомий українець підтримував дружні зв'язки з провідними діячами української культури в Києві, зокрема з Олександром Кониським та Миколою Лисенком. Про нього згадують, що той почував себе українцем, жив у тісних товариських взаєминах з О. Кониським і залюбки жертвував на українські справи чималі суми. Як неблагонадійному йому не дозволили перейти у російське підданство. Давав притулок приїжджим до Києва галичанам і допомагав їм влаштуватися. Його часто вва-

⁵⁶⁸ Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. Київ : Кий, 2004. С. 305–310.

⁵⁶⁹ Дорош Є., Слюзар В. Родина Качалів в історії Галичини. Тернопіль, 2010; Вівчарик П. Політичні ідеї Степана Качали (за матеріалами часопису «Діло» 1880–1881 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 2; Чернопол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 135–137.

⁵⁷⁰ Kaczala S. *Polityka Polaków względem Rusi*. Lwów, 1879.

жали неофіційним зв'язковим між Наддніпрянщиною і Галичиною.

Саме в готелі Качали у квітні-травні 1886 року зупинився Іван Франко, коли приїздив до Києва брати шлюб з киянкою Ольгою з Хоружинських⁵⁷¹. Завдяки сприянню Володимира Качали велика зала закладу штучних мінеральних вод поза лікувальним сезоном могла бути використана для творчої діяльності українців. У ній, зокрема, наприкінці 1880-х — на початку 1890-х років регулярно проводив репетиції та концерти український хор під орудою М. В. Лисенка.

На Володимирській, 42, що майже навпроти будинку В. Качали, приміщення у домовласника винаймав «Український клуб» — літературно-художня громадська організація української творчої інтелігенції, утворена 1908 року в Києві.

Будинок спочатку належав антрепренеру київського оперного театру Сетову (Сетгоферу). Після його смерті будинок придбав знаний властитель Качанівки Василь Васильович Тарнавський (у другій половині 19 ст. йому належали майже всі садиби в кварталі між Володимирською і Пушкінською) і тримав у підвалах його свою знамениту колекцію українських старожитностей Гетьманщини 17–18 ст., знану нами завдяки знаменитому Чернігівському історичному музею ім. В. Тарнавського на Валах. Він збирався свою колекцію розмістити в планованому Київському міському музеї, але губернська й центральна влада побоялася розмістити в Києві історичні реліквії, пов'язані з Козацькою державою. Замість них в дім вселилася політична українська еліта.

Фактично Український клуб — легальна парасолька над політичною надпартійною структурою — Товариство українських поступовців. Найдіяльнішою частиною відвідувачів клубу були представники Української демократично-радикальної партії, які склали кістяк ТУПу. Головою обрали найзнанішого українського митця й діяча всіх українських політичних структур від Київської громади — Миколу Лисенка. Закритий міською владою 1912 р., продовжив цього ж року своє існування як клуб «Родина», до 1918 р. Назва збивала з пантелику владу, бо несла в собі семантичну двозначність. Читалася однаково зі словом «Родіна». При клубі діяли літературно-драматична, музично-хорова, лекційна та бібліотечна секції, а також — читальня, більярдна, буфет.

Саме тут з падінням заборон на українське слово й громадське життя розпочалися перші публічні зібрання, де читалися українською мовою лекції з літератури, театру та історії, якими провадив Михайло Грушевський як фактичний керівник українського суспільного життя в Києві. Український клуб стає неофіційним центром усіх публічних українських акцій: святкувань, ювілеїв,

презентацій книг. У клубі влаштовувалися заходи пам'яті Т. Шевченка, читання лекцій і рефератів. На його сцені виступали Микола Садовський і артисти його театру, студенти старших курсів Музично-драматичної школи М. Лисенка, музиканти київських симфонічного та оперного оркестрів. Щоп'ятниці тут відбувалися літературні, щосуботи й щонеділі — музично-хорові вечори. Організовувалися концерти й літературні ранки для дітей, діяв молодіжний спортивний гурток. Кількість відвідувачів збільшувалася попри непристосованість будівлі для масових заходів. 1909 р. — 2,5 тис. відвідувачів, 1911 р. — 13,5 тис.

Тут проводить свої засідання Українське наукове товариство під орудою Михайла Грушевського, Григорія Павлуцького, Івана Стешенка, Івана Огієнка. Читали свої твори письменники Олександр Олесь, Олена Пчілка, Леся Українка, літераторки Любов Яновська, Людмила Старицька-Черняхівська (яка фактично була постійно діючою керівницею української культурної громади Києва). Виступали з театральними імпрезами Марія Заньковецька, Микола Садовський, Марія Старицька. Бували історик мистецтва Дмитро Антонович, археолог, мистецтвознавець Микола Біляшівський, літературознавці Сергій Єфремов і Федір Матушевський, письменники Михайло Коцюбинський, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Франко (коли бував у Києві, зокрема в 1909 р.). Медичну секцію УНТ представляли хірург Мартирій Галин, нейрогістолог Олександр Черняхівський

Активну участь у діяльності клубу брали: громадсько-політичний діяч і видатний мислитель Іван Огієнко, письменники Олександр Олесь, Олена Пчілка, Леся Українка, Любов Яновська, педагогиня Софія Русова, видавець В. Бублик, просвітянин, мовознавець, лексикограф Михайло Кривинюк, публіцист, літературознавець, критик Федір Матушевський. У квітні 1909 р. зібрання відвідав Іван Франко.

У цьому будинку у березні 1917 р. і постала Українська Центральна Рада — перший легітимний політичний орган українців, що представляв інтереси підросійського українського населення, і розпочав шлях до здобуття незалежності. 3–7 березня 1917 р. у клубі «Родина» відбулися збори українських партій та організацій, скликані з ініціативи ТУПу у зв'язку з революційними подіями у Петрограді. В останній день зборів головою УЦР було обрано Михайла Грушевського (перебував тоді у Москві), заступниками — Дмитра Антоновича, Дмитра Дорошенка, Федора Крижанівського. Проте участь у перемовинах про майбутній український парламент брали не лише майбутня Українська партія соціалістів-федералістів (відроджена в стінах будівлі на Володи-

⁵⁷¹ Хінкулов Л. Ф. Літературні зустрічі: Розповіді про письменників у Києві. Київ: Радянський письменник, 1980. С. 108.

мирській, 42). На зборах у клубі «Родина» відродилася УДРП, яка працювала у приміщенні клубу до червня 1917 р. За цей період партію було відновлено й перейменовано на Українську партію соціалістів-федералістів (УФСП). До керівництва УДРП входили Сергій Єфремов (голова), Андрій В'язлов, Олександр Лотоцький, Федір Матушевський, Андрій Ніковський, В'ячеслав Прокопович, О. Саліковський, Людмила Старицька-Черняхівська, Петро Стебницький, Павло Чижевський, Сергій Шелухін, Ілля Шраг, Олександр Шульгін, але й інші — ліві політичні сили. Партія УСДРП (соціал-демократи), есери та самостійники на чолі з Миколою Міхновським. Але працювати УЦР продовжила на Володимирській, 57 у будинку Педагогічного музею (вул. Володимирська, 57), де в березні 1917 р. проходив з'їзд ТУПу⁵⁷².

Будинок колишньої Історичної секції ВУАН М. Грушевського знаходиться по Володимирській вулиці № 35/18. Садибу на розі вулиць Володимирської та Малопадвальної Олександр Беретті придбав 1846 р. У 1848 році він за власним проектом збудував двоповерховий особняк із флігелем і службами, які розташовувалися вглиб ділянки, вздовж вулиці Малопадвальної. Будівля ця пов'язана з діяльністю найбільшого діяча з українізації Києва кінця 19 — початку 20 ст. Михайлом Грушевським. Ставши академіком ВУАН, історик повертається з еміграції і розбудовує Історичну секцію в межах історико-філологічного відділення ВУАН. Фактично це місце було тодішнім Інститутом історії України. У цьому будинку діяла ціла мережа науково-дослідних установ історичного профілю, відомих як Історичні установи М. С. Грушевського⁵⁷³. Тут варто згадати Археографічну комісію, а також Історичну секцію ВУАН з її Комісіями: історичної пісенності, культурно-історичною, Старого Києва і Правобережжя, Лівобережжя й Слобідської України, Полудневої України, Західної України, заходо- та американознавства, старої історії України, новітньої історії України, історії козаччини й козацької доби, дослідження нової української історіографії. Серед серійних видань І Відділу були: «Записки Історико-філологічного відділу» (сім томів ЗІФВВУАН; від 1924 до 1930 р.); науковий журнал «Україна» (43 книги) за редакцією М. Грушевського (1924–1930); «Науковий Збірник» Історичної Секції як продовження «Записок» Українського Наукового Товариства в Києві за ред. М. Грушевського (XIX–XXXII; 1924–1929); науковий щорічник «Первісне громадянство», кн. I–IV (1926–1930) за ред. К. Грушевської, збірник «За сто літ» за ред. М. Грушевського (шість

книжок; 1927–1930). У будинку працювало більше ста співробітників. Тут склалася остання — Київська школа істориків і суспільствознавців Михайла Грушевського. В оздобленні Грушевський використав портрети усіх видатних українських істориків, що мало символізувати безперервність національної академічної традиції. З приміщенням пов'язана праця визначних істориків: Осипа Гермайзе, Сергія Шамрая, Петра Клименка, Катерини Грушевської, Олександра Грушевського та багатьох інших.

Загалом у 1923–1931 рр. з'явилися 111 нумерованих збірників. При Історичній секції діяла аспірантура й захищалися промоційні (кандидатські) дисертації. Фактично Грушевський підводив базу для створення Науково-дослідного інституту української історії, катедри і комісії Історичної секції ставали б структурними відділами такого інституту⁵⁷⁴. Перемовини й проект інституту розпочався від 1928 р., проте почалося тотальне нищення всього українського в межах тоталітарного СРСР, і Грушевському не дали можливості створити такий інститут. Посталий Інститут історії АН УРСР діяв як структура комуністичної і російськочалежної «марксистсько-ленінської науки».

1927 року особняк О. Беретті був переданий у користування Історичній секції Всеукраїнської академії наук. Коштом академії 1927 року будинок був відремонтований: за проектом Василя Кричевського частково заново оформлені інтер'єри, перестелено паркет. Високомистецькі столярні роботи у вестибюлі, над сходами, в приміщеннях другого поверху виконано чеськими майстрами А. Криком і Ф. Мареком. Сходові клітки були розписані архаїчним орнаментом, над дверима із зали у сусіднє приміщення в техніці інтарсії (малювання соломкою) виконано панно «Мамай» за проектом Василя Кричевського його учнем Олександром Саєнком (не збереглися). За керівництва М. Грушевського установа заклала основу мистецького українського стилю, послідовно знищеного у добу сталінського тоталітаризму.

До 1934 року тут містилися: на першому поверсі — бібліотека, кабінет примітивної культури й народної творчості, редакція часопису «Україна»; на другому — зала засідань, приміщення Комісії: культурно-історичної, історичної пісенності, Києва й Правобережної України, Старого Києва, козацтва й козацького часу; кабінет голови секції Михайла Грушевського та кафедра історії України. З 1934 року особняк перейшов у відомство Центрального комітету КП(б)У. З 1936 року

⁵⁷² Докладніше див.: Файзулін Я., Майоров М., Кучерук О. Київські адреси Української революції 1917–1921. Київ : Комора, 2023.

⁵⁷³ Слово від Комісії. Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. Київ, 1930. С. II.

⁵⁷⁴ Діяльність Історичної секції Всеукраїнської академії наук та зв'язаних з нею Історичних установ Академії в році 1928. Київ, 1930. С. 142.

приміщення належало Народному комісаріату внутрішніх справ СРСР. У добу німецької окупації будинок займало Гестапо — спадкоємна структура по советській владі.

У вересні 1991 року з нагоди 125-річчя від дня народження Михайла Грушевського з ініціативи Товариства Петра Могили і Музею історії міста Києва на фасаді особняка встановлено бронзову меморіальну дошку (скульптор Георгій Пустовіт, архітектор В'ячеслав Дормідонтов).

На Володимирській, 60 знаходилися: від 1942 р. будівля Університету Св. Володимира (1834–1920), у 1920–1934 рр. — Інститут народної освіти ім. М. Драгоманова, з 1934 р. і до наших днів — відновлений університет, який з 1939 р. носить ім'я Тараса Шевченка. Важливим є ствердження не лише значення досліджень з різних галузей науки в стінах університету, необхідно підкреслювати важливість українознавчих досліджень його професорів і студентів, які закладали ідеологічний фундамент під українські претензії на відокремлення від Росії. З ним були пов'язані

чільні українські інтелектуали 19 ст.: Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кістяківський, М. Грушевський, С. Єфремов та ін. Варто відзначити, що Київський університет спричинився до утворення чотирьох наукових шкіл в історичній науці: документалістичної обласницької школи істориків України В. Антоновича, історико-правничої Литовсько-Руської держави М. Іванішева — М. Владимирського-Буданова, історико-літературної української барокової літератури 17–18 ст. В. Перетца та історико-економічної М. Довнар-Запольського. Сьогодні переважно згадується лише Київська школа В. Антоновича.

Звісно, це далеко не всі факти, які висвітлюють тему українського Києва. Тут не згадано діячів доби українізації міжвоєнного періоду, культурну еліту 1940–1950-х рр. та шістдесятників. Важливо чітко й правильно розставляти суспільно-культурні пріоритети, щоб міська культурологія та краєзнавство виконували свою виховну функцію для підростаючої генерації українців.

REFERENCES

- Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halytskoho seimu*. Lviv: Triada plus [in Ukrainian].
- Dorosh, Ye., & Sliuzar, V. (2010). *Rodyna Kachaliv v istorii Halychyny*. Ternopil [in Ukrainian].
- Druh, O., & Malakov, D. (2004). *Osobniaky Kyieva*. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
- Faizulin, Ya., Maiorov, M., & Kucheruk, O. (2023). *Kyivski adresy Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921*. Kyiv: Komora [in Ukrainian].
- Khinkulov, L. F. (1980). *Literaturni zustrichi: Rozpovidi pro pysmennykiv u Kyievi*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Melnyk, O. (2006). *Lysty Leopolda Budaia yak dzherelo do vyvchennia naukovo-orhanizatsiinoi ta vydavnychoi diialnosti Mykhaila Hrushevskoho (1907–1912)*. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 10–11, 603–615 [in Ukrainian].
- Mokrousova, O. (2013). *Budynok Alioshyna na Sofiiskii ploschi (Viddzerkalennia Sofii u kyivskomu arkhitekturnomu prostori)*. *Pamiatky Ukrainy*, 3, 34–53 [in Ukrainian].
- Pankova, S. M. (2007). *Adresy kyivskoi redaktsii, kontory ta knyharni "Literaturno-naukovoho vistnyka" (1907–1919 rr.)*. *Abstracts of Papers '07: Kyiv i kyiany*, vyp. 7 (pp. 118–136). Kyiv [in Ukrainian].
- Pankova, S. (2004–2005). *Mykhailo Hrushevskiy i narodna hazeta "Selo" u svitli memuarnykh ta epistoliarnykh dzherel*. *Ukrainskyi istoryk*, 3-4/1, 25–46 [in Ukrainian].
- Pankova, S. M. (2013). *Sadyba Hrushevskiykh na Pankivskii – "Ukrainskyi Piemont" u tsentri Kyieva*. *Pamiatky Ukrainy*, 10 (94), 30–45 [in Ukrainian].
- Vivcharyk, P. (2014). *Politychni idei Stepana Kachaly (za materialamy chasopysu "Dilo")* [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 23.05.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 02.08.2024 р.



Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)